ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

FARG‘ONA VODIYSIDA TARIXIY MAVZUGA ASOSLANGAN TURISTIK MARSHRUTLARNI SHAKLLANTIRISH MEZONLARI

Talabjonov Bunyodbek Saidahmad o‘g‘li
Farg‘ona davlat universiteti tayanch doktoranti
Email: talabjonovb@gmail.com
Tel: +99894 132 27 93
ORCID: 0009-0001-9460-1434
https://doi.org/10.5281/zenodo.23464270

Annotatsiya

Maqolada Farg‘ona vodiysi meros obyektlarini tarixiy mavzu asosida turistik marshrutga birlashtirish mezonlari taklif etiladi. UNESCOning barqaror turizmga oid uslubiy qo‘llanmalari tarixiy-qiyosiy va manbashunoslik yondashuvlari asosida tahlil qilindi. Tarixiy dalil, saqlanish, kirish sharoiti va ma’rifiy mazmunning o‘zaro bog‘liqligi ko‘rsatildi. Natijada manbaviy tekshiruv, xavfsiz namoyishni tayyorlash hamda marshrutni sinash va monitoring qilishni birlashtiruvchi uch bosqichli konseptual model ishlab chiqildi. Qo‘qon–Marg‘ilon–Rishton va Quva–Mingtepa–Axsikent bog‘lanishlari tarixiy mavzularni yoritishga qaratilgan takliflar sifatida ko‘rib chiqildi. Modelning amaliy samarasi empirik sinovdan o‘tkazilmagan.

Kalit so‘zlar

Farg‘ona vodiysi, turistik marshrut, tarixiy mavzu, merosni talqin qilish, monitoring, mahalliy jamoa.

Kirish

Bir nechta yodgorlikni xaritada chiziq bilan bog‘lash tarixiy asoslangan marshrut yaratish uchun yetarli emas. Obyektlar orasida umumiy savol, tushuntirish ketma-ketligi va tashrifga mos sharoit bo‘lishi kerak. Aks holda yo‘nalish turli nuqtalarning tasodifiy yig‘indisi bo‘lib qoladi [4; 8].

Merosni muhofaza qilish, tarixiy mazmunni tushuntirish va tashrifni tashkil etishni o‘zaro bog‘lash mavzuviy marshrutni rejalashtirishning asosiy masalasidir. Maqolaning maqsadi Farg‘ona vodiysi uchun tarixiy mavzuga asoslangan marshrutlarni shakllantirishning tekshiriladigan mezonlarini ishlab chiqishdir. Tadqiqot savoli quyidagicha belgilandi: tarixiy bog‘liqlik, obyekt holati va amaliy tashrif imkoniyatini qanday tartibda birlashtirish mumkin? [3; 6]

ICOMOSning 2008-yilgi xartiyasida tarixiy jarayonlar davomida vujudga kelgan madaniy yo‘l bilan zamonaviy turistik yo‘nalishni farqlash zarurligi ko‘rsatiladi [3]. Shu bois maqolada taklif etilayotgan bog‘lanishlar tarixan yagona yo‘l mavjud bo‘lganining isboti sifatida emas, tarixiy bilimni tushuntirishga xizmat qiladigan mavzuviy turistik marshrutlar sifatida qo‘llanadi. Bu farq obyektlar o‘rtasida manbalarda tasdiqlanmagan tarixiy aloqalarni yaratib qo‘yishning oldini oladi.

Materiallar va metodlar

Tadqiqotning uslubiy manbalarini UNESCO Jahon merosi markazining tashrifchilar xatti-harakati, mahalliy ishtirok, tashrifchi bilan muloqot, infratuzilma va monitoringga oid qo‘llanmalari tashkil etadi [1; 2; 7–10]. ICOMOSning madaniy yo‘llar, merosni talqin qilish va madaniy meros turizmi bo‘yicha xartiyalari hamda Yevropa Kengashining marshrutlarni boshqarish qo‘llanmasi qiyosiy tahlilga jalb qilindi [3–6]. Farg‘ona vodiysi bo‘yicha marshrut bog‘lanishlari konseptual misollar sifatida tanlandi; ular amaldagi turpaketlar inventarizatsiyasi sifatida talqin qilinmadi.

Tarixiy-qiyosiy yondashuv obyektlar o‘rtasidagi mavzuviy munosabatni izohlash uchun qo‘llanildi. Manbashunoslik yondashuvi marshrut tavsifida tasdiqlangan fakt, ilmiy faraz va mahalliy rivoyatni farqlash mezoni sifatida ishlatildi. Tahlil tarixiy mavzuni belgilash, obyekt haqidagi ma’lumotlarni tekshirish, namoyish sharoitlarini baholash va monitoring ko‘rsatkichlarini tanlash ketma-ketligida olib borildi. Natijalar muallifning konseptual takliflari bo‘lib, yangi transport o‘lchovi, sayyohlar so‘rovi yoki iqtisodiy hisob bajarilmadi [4; 7].

Natijalar

Tarixiy mavzuni tanlash

Marshrut avval tarixiy savoldan boshlanishi kerak. Hunarmandchilik, shahar hayoti, siyosiy markaz yoki diniy xotira kabi mavzu obyektlarni tanlashga yo‘l ko‘rsatadi. Har bir bekat umumiy savolga o‘z dalili bilan javob beradi. Faqat geografik yaqinlik tarixiy bog‘liqlik sifatida qabul qilinmaydi [4; 8].

Qo‘qon–Marg‘ilon–Rishton bog‘lanishi shahar madaniyati va hunarmandchilikning turli ko‘rinishlarini qiyoslashga yo‘naltirilgan konseptual marshrut sifatida taklif etiladi. Quva–Mingtepa–Axsikent bog‘lanishi esa qadimgi va o‘rta asr shaharlarini turli davrlar kesimida tushuntirishga xizmat qilishi mumkin. Ushbu obyektlarning bir dasturga birlashtirilishi ularning bir davrga yoki yagona siyosiy tuzilmaga mansubligini anglatmaydi; har bir bekatning davri va tarixiy vazifasi alohida manbalar bilan tekshirilishi lozim.

Bu ikki yo‘nalishning mavjudligi, muntazam ishlashi yoki talabgirligi ushbu maqolada tasdiqlanmaydi. Ularning qiymati dastlab tarixiy syujetning aniqligi bilan baholanadi. Amaliy jadval esa transport, ish vaqti va kirish huquqi tekshirilgach tuziladi [7; 9].

Uch bosqichli tayyorlash tartibi

Birinchi bosqich obyektning manbaviy va huquqiy ma’lumotlarini tekshirishdir. Nom, davr, rasmiy maqom, tarixiy vazifa va manba bir kartada jamlanadi. Bir majmuaning xizmat nuqtalari alohida qadimgi obyektlar sifatida takror sanalmaydi. Ma’lumotning yangilanish sanasi qayd etiladi [4; 7].

Ikkinchi bosqich saqlash va namoyishni tayyorlashdan iborat. Texnik holat, xavfsiz yo‘lak, ko‘rish nuqtasi va izoh matni birgalikda ko‘rib chiqiladi. Nozik arxeologik qatlamga bevosita yaqinlashish mumkin bo‘lmasa, boshqa namoyish shakli tanlanadi. Bu bosqichdagi qaror tarixiy qiymatning balandligi bilan avtomatik almashtirilmaydi [5; 9].

Uchinchi bosqich marshrutni sinash va foydalanishni kuzatishdir. Real harakat vaqti, guruhning to‘xtash joyi, mahalliy foydalanish bilan moslik va tarixiy mazmunning tushunilishi qayd etiladi. Ushbu uch bosqich muallif tomonidan manbaviy aniqlik, muhofaza va tashrifni boshqarish vazifalarini ketma-ket bog‘lash uchun taklif etildi [1; 10].

Natijani baholash mezonlari

Taklif etilayotgan kuzatuvda hujjatlarning to‘liqligi, obyektning saqlanishi, izohning manbaviy aniqligi va mahalliy ishtirok alohida qayd etiladi. Tashrif soni ulardan biri bo‘lishi mumkin, biroq qolgan natijalarni o‘zi ifodalamaydi [5; 10].

Tarixiy tushunishni tekshirish uchun tashrifdan so‘ng qisqa savollar berish mumkin: obyekt qaysi davrga mansub, qanday vazifa bajargan va qaysi qismi rekonstruksiya? Bular tavsiya etilgan tekshiruv vositalaridir. Maqolada ushbu savollar bilan o‘tkazilgan tajriba yoki o‘lchangan o‘quv natijasi mavjud deb ko‘rsatilmaydi [4; 10].

Muhokama

Marshrutni kengaytirish qarori har bir yangi bekatning tarixiy hissasi bilan asoslanishi lozim. Agar qo‘shimcha obyekt mavjud mavzuni takrorlasa, lekin transport yukini oshirsa, uni alohida dasturga ajratish

ko‘rib chiqiladi. Aksincha, bir davrni boshqa manba turi bilan ochadigan bekat umumiy tushuntirishni boyitishi mumkin. Shu sababli yo‘nalish sifatini obyektlar soni bilan baholash yetarli emas. Muallif taklifida bekat tanlashning asosiy savoli uning umumiy tarixiy hikoyaga qanday yangi dalil qo‘shishidir. Bu mezon transport qulayligi va muhofaza talabiga qo‘shimcha ravishda qo‘llanadi, ularning o‘rnini bosmaydi [6; 7].

Taklif etilgan model meros zichligi turlicha hududlarga bir xil shaklda ko‘chirilmaydi. Zich tarixiy markazda qisqa piyoda dasturi ko‘rib chiqilishi mumkin. Tarqoq obyektlarda esa transport va mavzuviy aloqaning xarajati ortadi. Ushbu farq yangi qurilish uchun avtomatik asos emas, dastlabki tekshiruv savolidir [7; 9].

UNESCOning 8-qo‘llanmasi tashrifchilar harakati va bosimini ma’lumot asosida boshqarishni tavsiya qiladi [1]. Vodiyning arxeologik obyektlariga nisbatan bu mavsum, guruh hajmi va yo‘lakdan foydalanishni kuzatish zaruratini bildiradi. Mazkur umumiy tavsiya muayyan obyektning xavfsiz sig‘imini o‘lchab bermaydi.

Mahalliy jamoa va biznesning ishtiroki haqidagi 4-qo‘llanma hamkorlikni rejalashtirishga jalb etishni ta’kidlaydi [2]. Muallif fikricha, vodiyning faol ziyorat joylari va hunarmandchilik maskanlarida bunday kelishuv ekskursiya mazmuni bilan kundalik hayotning mosligini ta’minlashga xizmat qilishi mumkin.

Raqamli xarita va QR-kodlar tarixiy ma’lumotni yangilash vositasi bo‘la oladi. Biroq texnologiyaning mavjudligi matnning ilmiy sifatini kafolatlamaydi. Har bir tavsifda manba, davr va yangilanish sanasi bo‘lishi, mahalliy rivoyat bilan tasdiqlangan fakt farqlanishi kerak [4; 8].

Modelning asosiy cheklovi amaliy sinov o‘tkazilmaganidir. Shu sababli turist oqimi yoki daromadning kutiladigan foizi berilmadi. Uning hozirgi ilmiy qiymati qarorlarni dalilga bog‘lash va qaysi ma’lumot yetishmayotganini aniqlashda namoyon bo‘ladi [7; 10].

ICOMOSning 2022-yilgi xartiyasi merosni asrash va mahalliy jamoalarning ishtirokini turizm boshqaruvining o‘zaro bog‘liq vazifalari sifatida ko‘radi [5]. Yevropa Kengashining qo‘llanmasi esa marshrutni boshqarish, hamkorlik va birgalikda mazmun yaratish masalalarini yoritadi [6]. Muallif fikricha, ushbu yondashuvlarni vodiy sharoitida qo‘llash uchun meros mutaxassisi, gid, mahalliy jamoa va xizmat ko‘rsatuvchining vazifalari dastlab kelishib olinishi kerak. Bu tavsiya mazkur hududda bunday hamkorlikning samarasi allaqachon o‘lchanganini anglatmaydi.

UNESCOning 10-qo‘llanmasidagi monitoring yondashuvini hisobga olib, sinovdan oldingi holat va keyingi kuzatuvlarni bir xil mezonlarda qayd etish taklif etiladi [10]. Masalan, yo‘lakning holati, izoh matnidagi xatolar, mahalliy ishtirokchilarning mulohazalari hamda tashrifchining mavzuni tushunishi alohida kuzatilishi mumkin. Bu ko‘rsatkichlar muallifning mahalliylashtirilgan taklifi bo‘lib, ularning vazni va baholash chegaralari amaliy sinovda aniqlanishi lozim.

Xulosa

Tarixiy mavzuga asoslangan marshrut obyektlar orasidagi geografik yaqinlikdan ko‘ra kengroq mezonlarni talab qiladi. Tarixiy savol, manba aniqligi va har bir bekatning umumiy syujetga qo‘shadigan hissasi dastlab belgilanishi kerak [4; 8].

Uch bosqichli tartib manbaviy tekshiruv, xavfsiz namoyish va amaliy monitoringni bog‘laydi. Natija faqat tashrif soni bilan baholanmaydi; yodgorlikning saqlanishi va tarixiy mazmunning to‘g‘ri tushunilishi ham qayd etiladi [1; 10].

Taklif etilgan yo‘nalishlar ushbu mezonlar orqali sinovga tayyorlanadigan konseptual bog‘lanishlar sifatida qaraladi. Ular mavjud doimiy turistik mahsulot yoki tasdiqlangan iqtisodiy natija sifatida taqdim etilmaydi. Keyingi bosqichda shahar tarixi, arxeologik meros va hunarmandchilikka yo‘naltirilgan dasturlarni kichik guruhlarda sinash maqsadga muvofiq.

Maqolaning ilmiy hissasi merosni tushuntirish bilan foydalanish qarori orasidagi bog‘lanishni aniqlashtirishdan iborat. Amaliy tekshiruvlar o‘tkazilgach, modelning qaysi mezonlari turli obyektlar uchun yetarli yoki qo‘shimcha ekanini baholash mumkin bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO World Heritage Centre. World Heritage Sustainable Tourism Toolkit. Guide 8: Managing visitor behaviour. https://whc.unesco.org/en/sustainabletourismtoolkit/guide8/.
2. UNESCO World Heritage Centre. World Heritage Sustainable Tourism Toolkit. Guide 4: Engaging local communities and businesses. https://whc.unesco.org/en/sustainabletourismtoolkit/guide4/. Elektron manbalarga murojaat sanasi: 17.10.2026.
3. ICOMOS. The ICOMOS Charter on Cultural Routes. Ratified by the 16th General Assembly of ICOMOS, Québec, 4 October 2008. https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/culturalroutes_e.pdf.
4. ICOMOS. The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites. Ratified by the 16th General Assembly of ICOMOS, Québec, 4 October 2008. https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/interpretation_e_1.pdf.
5. ICOMOS. International Charter for Cultural Heritage Tourism: Reinforcing Cultural Heritage Protection and Community Resilience through Responsible and Sustainable Tourism Management. 2022. https://publ.icomos.org/publicomos/jlbSai?base=technica&file=2117.pdf&html=Bur&path=eng-spa_ICHT_Charter.pdf.
6. Council of Europe. Cultural Routes Management: From Theory to Practice. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2015. https://book.coe.int/en/cultural-heritage/6709-cutural-routes-management-from-theory-to-practice.html.
7. UNESCO World Heritage Centre. World Heritage Sustainable Tourism Toolkit. Guide 1: Understanding tourism at your destination. https://whc.unesco.org/en/sustainabletourismtoolkit/guide1/.
8. UNESCO World Heritage Centre. World Heritage Sustainable Tourism Toolkit. Guide 5: Communicating with visitors. https://whc.unesco.org/en/sustainabletourismtoolkit/guide5/.
9. UNESCO World Heritage Centre. World Heritage Sustainable Tourism Toolkit. Guide 6: Managing the development of tourism infrastructure. https://whc.unesco.org/en/sustainabletourismtoolkit/guide6/.
10. UNESCO World Heritage Centre. World Heritage Sustainable Tourism Toolkit. Guide 10: Monitoring success with sustainable tourism. https://whc.unesco.org/en/sustainabletourismtoolkit/guide10/.

Qo‘shilgan elektron manbalarga murojaat sanasi: 18.10.2026.